

OBRAZOVANJE IZA REŠETAKA¹

Dr Branislava Knežić

Dr Maja Savić

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Dešavanja u našem društvu u proteklih dvadesetak godina otežala su već postojeću lošu situaciju u zatvorima, pri čemu je obrazovanje odraslih u zatvoru nedovoljno zastupljeno, a njegova uloga potcenjena.

S obzirom na potencijal koji obrazovanje i edukativni programi u zatvoru mogu imati u procesu resocijalizacije, a na objektivno malo učešće osuđenika u postojećim obrazovnim aktivnostima u kazneno popravnim ustanovama u Srbiji, urađeno je istraživanje koje je imalo za cilj da ispita odnos osuđenika prema učestvovanju u obrazovanju u zatvoru. U radu su prikazani rezultati istraživanja koje je sprovedno putem upitnika na 260 osuđenika iz dva KPZ (Požarevac i Sremska Mitrovica), a odnose se na to u kojoj meri osuđenici žele da učestvuju u obrazovnim programima u zatvoru, koje motive navode za učešće i koje razloge za neučešće, koji ih obrazovni sadržaji interesuju i šta bi po njihovom mišljenju trebalo menjati u tretmanu.

KLJUČNE REČI: obrazovanje / zatvorenici / resocijalizacija / zatvorska sredina

Od sedamdesetih godina prošlog veka u većini zapadnih zemalja i kod nas na udaru kritike našao se koncept resocijalizacije, jer se smatra da nije doveo do smanjenja ukupnog kriminaliteta i recidivizma. Izostanak dobro organizovanih programa resocijalizacije neizbežno jača represivnu ulogu zatvorske kazne. Međutim, pokazalo se da ni najstrožije kazne kroz istoriju nisu imale uspeha u smanjenju kriminala. Umesto osporavanja i odustajanja od koncepta "popravljanja" osuđenika umesnije je zapitati se kako se može negirati i dovoditi u pitanje uticaj i značaj nečeg što se ne sprovodi ili se sprovodi na neadekvatan i nenaučno osmišljen način, ili je potpuno zapostavljeno. Ono

---

¹ Rad je nastao kao rezultat na Projektu broj 47011 koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke.

čega nema, u ovom slučaju obrazovanja organizovanog na potrebama osuđenika i društva, ne može ni dati rezultate. Isto tako, skoro da nema čoveka, pa i kad je u zatvoru, koji namerno ili stihijski, nije uključen u neku vrstu obrazovanja. Ne izgleda ništa prirodnije od toga da pojedinac svakodnevno nešto nauči jer ako ništa drugo on komunicira s drugim čovekom. O spontanom, iskustvenom i obrazovanju unutar osuđeničkog kolektiva, u ovom tekstu nije reč, iako izgleda da jedino ono stalno funkcioniše i daje rezultate. Klima koja vlada iza rešetaka (prenaseljenost, neadekvatna kategorizacija i klasifikacija, manjkavost u obrazovnom procesu, nedovoljna uposlenost) pogoduje formiranju najraznovrsnijih neformalnih grupa koje neretko za mnoge osuđenike postaju "škola života" i "učionica" za sticanje i usavršavanje kriminalnog iskustva i zanata.

Bez obzira koliko je zatvorska sredina jedan veštački ambijent opasan zidovima i raznovrsnim ograničenjima proizvešće manje štetne posledice po osuđenike ako vreme provedeno u zatvoru bude smislenije od prebrojavanja, cinkarenja, obavljanja raznih besciljnih zadataka, ispraznog slobodnog vremena i sl. Jedna od aktivnosti koje bi trebalo raznovrsnije, sadržajnije i ozbiljnije organizovati u zatvoru je obrazovanje (opšte i stručno, formalno i neformalno).

Generalni trend u svetu je da se zatvorska populacija uvećava. U Evropskoj Uniji je u periodu 1995 - 2005 broj osuđenika porastao za 28% (Schuller, 2010), a u Srbiji u periodu 2005 - 2010 za 30% (Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2010). Ovakvo povećanje zatvorske populacije stavlja države i društva pred ozbiljne izazove, sa jedne strane finansijske jer predstavlja dodatno opterećenje državnog budžeta, a s druge strane društvene jer raste broj ljudi koje je potrebno na neki način resocijalizovati i integrisati na funkcionalan način u društvo. Resocijalizacija nije nimalo jednostavan zadatak jer pored toga što su bivši osuđenici stigmatizovani, većina njih se po izlasku iz zatvora suočava sa sličnim socio-ekonomskim okolnostima koje su značajno doprinele i da se nađu u zatvoru. Većina lica koje dospe u zatvor ima osnovnu ili nepotpunu srednju školu, neki od njih imaju teškoće sa čitanjem i pisanjem, a većina ih nema stalan posao. Odsustvo znanja i veština potrebnih za zapošljavanje čini ih nespremim da se po izlasku iz zatvora uključe na i onako pretrpano tržište rada, pa dosta njih bira jednostavniji put i vraća se aktivnostima koje su ih i dovele do zatvora. Jedan od faktora koji se pokazao kao uspešan u smanjenju povratništva u zatvore je edukacija osuđenika.

U SAD i nekim od zemalja EU gde postoji višedecenijska praksa sprovođenja edukativnih programa u zatvorima, rađena su istraživanja koja su pratila efekte zatvorskog obrazovanja na smanjenje recidivizma i uspešniju resocijalizaciju osuđenih lica. Istraživanja su pokazala da su zatvorenici koji pohađaju edukativne programe manje skloni da se vrate u zatvor, tj. da obrazovanje u zatvoru može da utiče na smanjenje recidivizma (Harer, 1994, 1995; Cecil et al., 2000; Hull, Forrester, Brown, Jobe & McCullen, 2000; Steurer & Smith, 2003; Vacca, 2004; MacKenzie, 2006), ali pokazano je da se

smanjuje i nivo nasilničkog ponašanja (Vacca, 2004) kao i broj disciplinskih problema osoba koje učestvuju u zatvorskim edukativnim programima (Kling, 2006). Bozos i Hausman (Bozos & Hausman, 2004) navode da za zatvorenike koji su prošli neki vid edukacije u zatvoru, postoji 10 do 20% manja verovatnoća da će se ponovo vratiti u zatvor u odnosu na one koji nisu učestvovali u edukaciji, dok se u studiji Steurera i Smita (Steurer & Smith, 2003) navodi da je recidivizam kod osuđenika koji su učestvovali u edukativnim programima za 29% manji nego kod onih koji nisu.

Društva daleko bogatija od našeg imaju problem sa finansiranjem edukativnih programa u zatvorima. Upravo je smanjenje finansiranja ovakvih programa u Americi, navelo istraživače da intenzivnije prate efekte ranije postojećih obrazovnih programa na recidivizam i uspešnost resocijalizacije, kako bi uverili finansijere da je investicija u obrazovanje dugoročno manji trošak za državu. Smanjenje recidivizma pre svega znači smanjenje kriminala, viktimizacije, ali i smanjenje troškova hapšenja, suđenja i zatvorskog života za povratnike.

U zatvorima obično postoje dve vrste edukativnih programa: za elementarnu pismenost i obuka za neko zanimanje. Pored toga što ovakvi programi omogućavaju sticanje konkretnih znanja i veština koje osposobljavaju ljude za zapošljavanje po izlasku iz zatvora, smatra se da im oni omogućavaju i sticanje nekih novih socijalnih veština i usvajanje prosocijalnih normi važnih za reintegraciju u društvo. Riply (Ripley, 1993) navodi da recidivizam opada upravo kada su edukativni programi kreirani tako da razvijaju socijalne veštine, podstiču umetničko izražavanje i usvajanje tehnika i strategija za regulisanje vlastitih emocija. Ovaj autor takođe ističe važnost moralnog obrazovanja i razvijanja kritičkog mišljenja i rešavanja problema u edukativnim programima. Učestvujući u ovakvim programima zatvorenici na produktivan način koriste vreme provedeno u zatvoru, a usvajanje novih veština doprinosi njihovom osećanju samopoštovanja i postignuća.

Neki autori (Stolley, 2007, prema Francis, 2010) navode da i programi koji nisu edukativne prirode ali koji osuđenima pomažu da se na neki smislen način povežu sa zajednicom van zatvora, mogu uticati da osuđenici po izlasku iz zatvora lakše prebrode tranzicioni period, a takođe i na smanjenje recidivizma. Kao primere navode program u kome su zatvorenici koji imaju malu decu snimali sebe dok su čitali dečije knjige, ili program u kome su osuđenici učestvovali u obuci pasa koji pomažu invalidima.

OBRAZOVANJE U ZATVORIMA U SRBIJI

Prednosti programa obrazovanja u zatvorima čine se nesporne imajući u vidu dobrobit svakog od pojedinaca uključenog u njega kao i dugoročnu korist za celo društvo koje će imati produktivnog člana zajednice. Obrazovanje, obuka, kvalifikacija, prekvalifikacija i rad imaju, bar zakonski, bitnu ulogu u tretmanu

izvršenja krivičnih sankcija. Međutim u realizaciji obrazovnih programa zatvorske uprave i osoblje suočavaju se sa brojnim problemima jer su prostorni, kadrovski i materijalni uslovi u zatvorima nezadovoljavajući. Zatvori su popunjeni daleko preko svojih kapaciteta, nedostaju materijalna sredstava za modernizaciju i pokretanje proizvodnje, za nabavku opreme i materijala, nedovoljno je sredstava za angažovanje nastavnika, nedostaju pojedini profili stručnjaka za obuku, ugašeno je obrazovanje koje je postojalo do pre dvadesetak godina, jak je uticaj neformalnih grupa u zatvoru, nedovoljna je motivisanost osuđenika, ali i osoblja za adekvatniju obuku, obrazovanje i organizovanje raznovrsnih tečajeva, predavanja, razgovora, tribina i sl. Prisutno je i potcenjivanje uticaja određenih oblika i vrsta tretmana, a ponekad i stav da samo represija može "slomiti" počiniocima krivičnih dela. Krajem dvadesetog veka i u našim KPZ-a opštim i stručnim obrazovanjem bilo je obuhvaćeno oko trećine osuđenika u muškim zatvorima, a gotovo polovina ispitanih je izjavila da bi rado učestvovala u različitim kursevima, tečajevima i predavanjima. Žene ni u tom periodu, zbog malog broja, nisu bile obuhvaćene obrazovanjem iako ih je skoro 40% bilo nepismeno (Knežić, 2001).

Prema postojećim podacima (Izveštaj UIKS za 2009.²) među osuđenim licima 2,8% je potpuno nepismenih, 15,2% sa nezavršenom osnovnom školom (veliko pitanje koliko je i među njima nepismenih), a 26,5% ih ima samo završenu osnovnu školu što bi se u savremenom svetu moglo svrstati u funkcionalno nepismene. Prema starosnoj strukturi osuđenih lica primljenih u 2009. godini najviše je u kategoriji od 27 do 40 godina (43,7%) zatim od 21 do 27 (24,8%). Ovaj veliki procent mlađih osuđenika (skoro 70% je mlađe od 40 godina) dovoljno ukazuje na mogućnosti i potrebe za obrazovanjem odraslih u zatvorima. Rad vaspitača, kada ima i preko 100 zatvorenika na jednog vaspitača, ne može ispuniti funkciju kojom je imenovan. Nema obrazovanog i osposobljenog osoblja za bilo koju drugu vrstu tretmana, pri čemu i samo osoblje ukazuje na potrebu za tretmanom posebnih kategorija zatvorenika (narkomana, seksualnih prestupnika) koje su u porastu. Male su mogućnosti za obuku, a osuđenici koji nemaju nikakvo zanimanje nemaju ni mogućnosti obuke za konkretna zanimanja kao ni za dokvalifikacije i prekvalifikacije. Dakle, iako postoji potreba za obrazovanjem nema spremnosti da se pokrene obrazovanje i osposobljavanje. Nepostojanjem organizovanog obrazovanja uskraćuje se jedan od bitnih faktora osposobljavanja osuđenika za život po isteku kazne. Umesto da se obrazovanjem i obukom osposobe, kvalifikuju, prekvalifikuju ili dokvalifikuju za neki posao i time osnaže za samostalan život, zatvor, bojimo se, produbljuje uslove da po izlasku na slobodu nastave sa onim zbog čega su i dospeli u zatvor. Obrazovanje bi trebalo da se zasniva na objektivnim potrebama i mogućnostima osuđenih lica kako bi imalo efekta jer prisilno obrazovanje, kao ni bilo koja druga prinuda ne može biti uspešno. Znano je da svaka vrsta obrazovanja, obuke i osposobljavanja za profesiju počinje od ispitivanja potreba i mogućnosti

---

² U Izveštaju za 2010. nema podataka o stepenu školske spremne osuđenika.

(finansijske, organizacione, kadrovske) da se te potrebe zadovolje. Zbog čega onda ne pružiti priliku i osuđenima da izraze svoje potrebe i interesovanja i saglase se sa tretmanom koji bi im, sigurni smo, na taj način efikasnije pomogao da promene neke svoje, bar radne, navike i stavove. Tretman bi trebalo bazirati na ispitanim potrebama, obrazovanju pre zatvora, psihofizičkim sposobnostima kao i na poznavanju potreba za zanimanjima u zatvoru i mogućnostima zaposlenja na slobodi (Knežić, 2011).

Učešće osuđenika u edukativnim programima u KPZ u Srbiji se u poslednjih dvadesetak godina kreće od 1-3%. U KPZ Sremska Mitrovica postoji mogućnost osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja, ali osuđenici u veoma malom broju koriste ove mogućnosti. Prema podacima Helsinškog odbora za ljudska prava (2010) preko 200 osuđenika (od ukupno 1764) ima potrebu za osnovnoškolskim obrazovanjem, ali je samo 10% njih uključeno u ovaj vid školovanja. Situacija sa srednjoškolskim obrazovanjem je još lošija, 514 osuđenika je bez srednje škole, a samo 15 njih pohađa srednju tehničku školu. Obrazovna struktura osuđenika gde je potpuno nepismenih 2,8%, bez potpune osnovne škole 15,2%, s osnovnom školom 26,5% i nedovršenom srednjom školom 6,6% ukazuje na potrebu za funkcionalnim osnovnim obrazovanjem odraslih i dokvalifikacijama i prekvalifikacijama. I ne samo obrazovna nego i starosna struktura osuđenika, gde 68,5% osuđenika je starosti između 21 i 40 godina, upućuje na neophodnost takvih oblika obrazovanja.

Kakvo je obrazovanje potrebno tj. koji oblici, sa kojim sadržajima i sa kojim ciljem i efektima? Podaci o obrazovnoj strukturi osuđenika kojima raspoložemo dovoljno govore da se suočavamo sa problemom nepismenosti, elementarnim osnovnim obrazovanjem odraslih i visokim procentom nekvalifikovanih. Prema tome, obrazovanje u zatvorima bi trebalo usmeriti na elementarno opšte obrazovanje, sticanje osnovnih životnih veština i početnog stepena stručne osposobljenosti neophodne za uspešno uključivanje u rad. Taj nivo obrazovanja, tzv. funkcionalno osnovno obrazovanje odraslih ne bi trebalo da se obavlja po nastavnim planovima i programima redovne osnovne škole kao do sada (razlika je bila samo u trajanju jer odrasli u toku jedne školske godine završavaju dva razreda). Novi oblici rada, metode i programi zahtevali bi nove udžbenike, andragoško-didaktički osposobljene nastavnike i instruktore.

ISTRAŽIVANJE

Istraživanje koje smo izveli imalo je za cilj da utvrdi da li kod osuđenika postoji motivacija za nastavak neke vrste obrazovanja i ukoliko postoji, koja vrsta obrazovnih sadržaja je u pitanju. Zanimalo nas je koji su razlozi zbog kojih osuđenici ne žele da učestvuju u edukativnim aktivnostima. Takođe nas je zanimalo mišljenje osuđenika o tome šta bi trebalo menjati u tretmanu, tj. koje aktivnosti bi trebalo uvesti.

Istraživanje je rađeno na uzorku od 260 osuđenika iz dve kazneno popravne ustanove, Zabela (50 osuđenika) i Sremska Mitrovica (210 osuđenika). Uzorak je bio prigodan, tj. osuđenici su se dobrovoljno prijavili za učešće u istraživanju, a jedini uslov bio je da su pismeni.

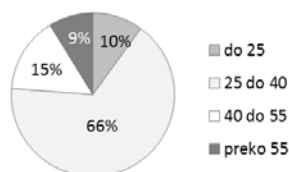
Osuđenici su popunjavali kratak upitnik sa zatvorenim i poluotvorenim pitanjima. Jedan deo upitnika odnosio se na: starost osuđenika, obrazovanje, broj ranijih osuda. Pitanja u drugom delu upitnika odnosila su se na to da li bi osuđenik želeo da nastavi školovanje dok je na izdržavanju kazne, koju vrstu sadržaja bi voleo da uči, njegovo mišljenje da li obrazovanje utiče na promenu ponašanja i mišljenja, da li je osuđenik uposlen u KPZ-u, šta bi po njegovom mišljenju trebalo menjati u tretmanu osuđenika.

Uzorak je obuhvatio osuđenike uzrasnog raspona od 22 do 73 godine. Najviše osuđenika ima u kategoriji mlađeg srednjeg doba, između 25 i 40 godina - 66%, dok ih je najmanje u kategoriji preko 55 godina - 9% (Tabela 1, Slika 1).

Tabela 1.

Starost osuđenika	N	%
do 25	26	10
25 do 40	172	66,2
40 do 55	39	15
preko 55	23	8,8
Σ	260	100

Slika 1.

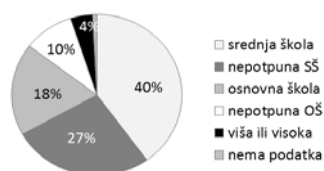

S obzirom na nivo obrazovanja, u uzorku dominira kategorija osuđenika koja ima završenu srednju školu (treći ili četvrti stepen) - 40%. Nepotpunu srednju školu ili samo osnovnu ukupno ima 46% ispitanika, a nepotpunu osnovnu školu 10% ispitanika. Procentualno najmanje zastupljena kategorija osuđenika je, kao i u opštoj populaciji, sa završenom višom školom ili fakultetom - 4% (Tabela 2, Slika 2).

Tabela 2.

Nivo obrazovanja	N	%
nepotpuna OŠ	25	10
osnovna škola	48	19
nepotpuna SŠ	70	27
srednja škola	104	40
viša ili visoka	11	4
nema podatka	2	1
Σ	260	100

Slika 2.

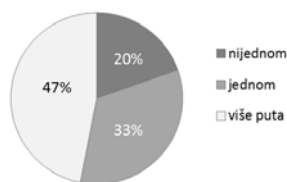
Prema podacima Helsinškog odbora za ljudska prava (2010) povratništvo u KPZ Sremska Mitrovica je oko 70%. U našem uzorku (Tabela 3, Slika 3) oko 80% osuđenika bar jednom je ranije bilo osuđivano, a čak 47% više puta (između 2 i 13 puta). Veliki broj povratnika (među njima onih sa krivičnim

delima nasilja i zloupotrebe droge) dovoljno govori o potrebi iznalaženja drugačijih, efikasnijih načina i oblika rada u zatvoru, ali i prihvata po izlasku iz penalnih ustanova. Iako se često recidivizam uzima kao indikator uspeha tretmana koji se primenjuje u toku izdržavanja zatvorske kazne, ostaje otvoreno pitanje koliko na tu veoma kompleksnu pojavu utiče: odmeravanje kazne, kategorizacija i klasifikacija u zatvoru (tretman koji se primenjuje, osoblje zatvora, neformalni sistem osuđenika koji se formira, kontakti sa spoljnjim svetom) i postpenalni tretman, koji postoji samo na papiru.

Tabela 3.

Ranija osuđivanost	N	%
nijednom	51	19,6
jednom	87	33,5
više puta	122	46,9
Σ	260	100

Slika 3.

Na pitanje da li bi želeli da nastave školovanje dok su u zatvoru, 55% ispitanih osuđenika odgovara da bi želelo, dok 43% ne želi.

Tabela 4.

Nastavak školovanja	N	%
želi	144	55,4
ne želi	111	42,7
nedostaje podatak	5	1,9
Σ	260	100

Sigurno je da potrebe i želje za obrazovanjem uopšte, pa i u zatvoru, kao i svaka druga ljudska potreba, nije u podjednakoj meri raspoređena kod svih ljudi nego zavisi od: starosti, nivoa i vrste prethodnog obrazovanja, zanimanja, osobina ličnosti.

U Tabeli 5. prikazani su ukršteni podaci za želju za nastavkom školovanja i starost osuđenika. Podaci govore da među ovim varijablama postoji značajna povezanost ($\chi^2(3)=11,88$, $p<0.01$), među ispitanicima preko 40 godina značajno je manje onih koji bi želeli da nastave školovanje.

Tabela 5.

	Da li žele nastavak školovanja		Σ
	da	ne	
do 25g	17	8	25
	68%	32%	100%
25 do 40g	104	65	169
	61,5%	38,5%	100%
40 do 55g	15	24	39
	38,5%	61,5%	100%
preko 55g	8	14	22
	36,4%	63,6%	100%
Σ	144	111	255
	56,5%	43,5%	100%

Učešće, motivi i potrebe odraslih za obrazovanjem predmet su mnogih istraživanja i rasprava u naukama koje se bave obrazovanjem odraslih. Navodimo rezultate Bošijea (Boshier, 1985), jedan od najpoznatijih radova u andragoškoj literaturi, o razlozima participacije odraslih u obrazovanju. Autor ističe da odrasli učestvuju u obrazovnim delatnostima iz sledećih razloga:

- potrebe za socijalnim kontaktom,
- potrebe za socijalnom stimulacijom,
- potrebe za profesionalnim napredovanjem,
- potrebe služenja zajednici,
- potrebe zbog spoljnih očekivanja,
- kognitivnih interesa.

Moglo bi se konstatovati da se odrastao čovek odlučuje za proces obrazovanja iz tri razloga: da bi zadovoljio društvenu sredinu, zadovoljio sebe i dobio poštovanje od drugih. Moglo bi se reći da odrastao čovek uči da bi znao: raditi, živeti zajedno s drugima i da bi "znao". Ako se na trenutak zaborave specifični uslovi zatvora kao obrazovne sredine može se reći da i osuđenici imaju iste želje i potrebe za obrazovanjem.

Motive za nastavak školovanja koje su osuđenici naveli razvrstali smo u pet kategorija:

- doživotno obrazovanje, rad na sebi, želja za obrazovanjem, usavršavanje, želja za novim znanjem;
- mogućnost zaposlenja po isteku kazne;
- kvalitetno korišćenje slobodnog vremena;
- završetak započetog školovanja i
- želja za promenom posla.

Međutim, zanimljivo je da je motiv za obrazovanjem koji je najzastupljeniji - rad na sebi ili neka vrsta želje za usavršavanjem, a da su tek posle njega

zastupljeni konkretniji, praktičniji motivi kao što je pronalaženje posla ili završetak započetog školovanja.

Iz nedovoljne informisanosti osuđenika o pravima i mogućnostima obrazovanja proizilazi i nemotivisanost osuđenih za obrazovanje. Kakvo je obrazovanje potrebno tj. koji oblici, na kojim sadržajima i s kojim ciljem i efektima?

Većina osuđenika koja bi volela da nastavi sa nekom vrstom edukacije želi da dobije konkretnu obuku za posao i to posao kojim bi se bavili kada izađu na slobodu ili neku vrstu usavršavanja i nadogradnje u poslu kojim su se bavili pre zatvora. U pitanju su uglavnom zanati (kuvar, mesar, zidar, krojač, automehaničar, autoelektričar). Deo osuđenika pokazuje interesovanja i za neka apstraktnija znanja koja se odnose na opštu kulturu, nauku, umetnost religiju, sport. Dok se jedan manji deo zanima za učenje jezika i osposobljavanje za rad na kompjuteru. Iz nabrojanog je vidljivo da postoje pozitivni pokretači na obrazovanje i u zatvoru koji mogu podstaći osuđenike da uče s namerom da na neki način nadoknade propušteno u svom dotadašnjem obrazovanju i da bar izvuku neku korist od neslobode. Motivacija i raznolikost mogućnosti obrazovanja, više nego na drugim mestima i u drugim okolnostima, značajan su preduslov za uspešno obrazovanje u zatvoru. Uloga osoblja u zatvoru, pogotovo službi za tretman i obuku, od velike je važnosti kada je u pitanju informisanost osuđenika o pravima i mogućnostima obrazovanja i obuke. Poznato je da obrazovna motivacija zavisi od socio-demografskih karakteristika i da se njihovim promenama u različitim periodima životnog ciklusa menjaju i interesovanja i motivi za obrazovanjem. Programski sadržaji bi trebalo da prate te promene, potrebe i interesovanja pojedinaca. Jedino u takvim okolnostima čovek može i kada je u zatvoru, imati motivaciju i interesovanje za sticanje znanja i kvalifikacija, što mu po izlasku iz zatvora može pomoći prilikom zaposlenja. Osećanja poniženja, sumnja u vlastite sposobnosti, nedostatak motivacije, bezvoljnost, umor, ograničenost na osoblje zatvora, mogu doprineti neuključivanju u proces obrazovanja i osposobljavanja.

Najčešći razlog osuđenika koji ne žele dalje da se obrazuju jeste zadovoljstvo postignutim nivoom obrazovanja i znanjima koja već poseduju (33% odgovora). Jedan deo osuđenika navodi da nema motiva za dalje školovanje, da ne žele i ne treba im dalje obrazovanje (24% odgovora). Grupa osuđenika kao razlog navodi to što su već stari da se dalje školuju, iako je većina njih u tridesetim i četrdesetim godinama i ima još dobar deo radnog veka pred sobom (18% odgovora). Preostali motivi koje navode mogli bi se svrstati u objektivne (25% odgovora): nepostojanje uslova u zatvoru, dužina preostale kazne i bolest ili invaliditet.

Velika većina ispitanih osuđenika, 75%, smatra da obrazovanje utiče na promenu ponašanja i mišljenja, spram 13% koji ne misle tako. Moglo bi se reći da većina ispitanih osuđenika vidi obrazovanje kao mogući faktor promene u životu, ali da je veoma mali broj njih spreman da iskoristi tu mogućnost za promenu. Kao što smo ranije pomenuli, preko 50% ispitanih

osuđenika bi želelo da se uključi u neki vid edukacije, što je broj koji mnogostruko premašuje realan broj osuđenika uključenih u edukaciju u zavodima. Ako kao jedan od razloga izuzmemo davanje socijalno poželjnih odgovora, ostaje mogućnost da osuđenici ne vide ponuđene edukativne programe kao odgovarajuće njihovom potrebama, odnosno ne vide direktnu vezu tako koncipiranog obrazovanja sa životom na slobodi i mogućnošću zapošljavanja ili unapređivanja sebe i svojih sposobnosti i znanja.

Na pitanje sa ponuđenim odgovorima šta bi menjali u tretmanu osuđenici su se najviše opredeljivali za odgovor – uposliti sve (33% odgovora), zatim za odgovor – organizovati obrazovanje i osposobljavanje za zanimanje (12% odgovora), pa organizovati kulturne, sportske, zabavne aktivnosti (11% odgovora) i na kraju organizovati predavanja na neke teme (9% odgovora). Najveći broj ispitanika se opredeljuje za više odgovora (35%)

Dakle, većina ispitanih osuđenika smatra da ne postoji dovoljna radna angažovanost u okviru zavoda, a da postoji potreba za tim. Prema podacima Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji (2010) u zatvorenom tretmanu uposlono je samo oko 10% osuđenika. Jedna od glavnih funkcija radnog angažovanja trebalo bi da bude resocijalizacija, jer radno angažovanje omogućava i sticanje radnih navika, učenje ili usavršavanje nekih veština, smislono i produktivno korišćenje vremena, ali razvijanje osećanja odgovornosti i samopoštovanja. Naravno da bi veće radno angažovanje osuđenika zahtevalo i veći broj angažovanog osoblja i veća ulaganja u pogone, radionice, materijal i slično, što u aktuelnim društveno-ekonomskim okolnostima nije sasvim realno, zbog čega se osuđenici, ali i zatvorsko osoblje i uprava nalaze u zatvorenom krugu uglavnom neuspešne resocijalizacije i povratništva kao njenog efekta.

Deo ispitanih osuđenika smatra da bi trebalo organizovati kulturne, sportske, zabavne aktivnosti poput: sportskih takmičenja, turnira, pozorišnih predstava, bioskopa, koncerta, sekcija (šahovska, dramska, muzička). Neke od ovih aktivnosti već i postoje u zavodima, pri čemu za sportske postoji i najveće interesovanje i najveća uključenost.

NA KRAJU

Bez obrazovnog i svrsishodnog radnog angažovanja ne može se govoriti o ispunjavanju svrhe zatvorske kazne, a ti oblici tretmana su u praksi nesrazmerni sa ulogom koju imaju, ili bi trebalo da imaju, u ostvarivanju cilja kažnjavanja, koji se ne zasniva samo na očuvanju reda i kontrole. Zato bi trebalo:

- uspostaviti bolju saradnju između pojedinih ministarstava (finansija, pravosuđa, prosvete, kulture, rada i socijalne zaštite) kao i zatvora i lokalne zajednice;

- utvrditi obrazovni nivo i radnu sposobnost osuđenika, ispitati obrazovne potrebe osuđenika kao i potrebe za određenim zanimanjima u zatvoru i na tržištu rada, pa u zavisnosti od sposobnosti i interesovanja osuđenika i trajanja njihove kazne odrediti vrstu osposobljavanja;
- profesionalno planirati obrazovne aktivnosti, obuku i radne zadatke osuđenika. Planove i programe osposobljavanja treba osavremeniti i prilagoditi promenama kako bi bili u skladu s aktuelnim stanjem u praksi;
- neophodno je motivisati osuđenike za uključivanje u obrazovanje i stručno osposobljavanje organizovanjem različitih kampanja;
- razvijati veštine komunikacije i mirnog rešavanja sukoba kao i osećaj za društvene vrednosti koje su kod nas u poslednjih nekoliko decenija poremećene i
- poboljšati kadrovsku strukturu, obučiti i osposobiti osoblje za rad u specifičnoj sredini kao što je zatvor i sa još specifičnijom populacijom kao što su osuđenici. Vaspitačima treba vratiti ugled koje to ime zaslužuje, a ne da se njihov rad svodi na povremene kratke razgovore, čitanje i cenzuru pisama ili, kako misle osuđenici, na cinkarenje.

Zakonom (ZIKS) je prilično dobro određena uloga i značaj obrazovanja, obuke i osposobljavanja, ali nažalost, tih oblika aktivnosti je veoma malo u penalnim ustanovama. A obrazovne delatnosti su osnova na kojima se može upriličiti život u zatvoru da približno odgovara onome što je van zidova zatvora. Osim obrazovnih programa o elementarnoj pismenosti i kurseva za prekvalifikacije i dokvalifikacije značajna oblast rada na obrazovanju osuđenika je pružiti im obrazovne sadržaje opšte-kulturnog obrazovanja, kreativnog i ručnog rada, poznavanje bezkonfliktnog i nenasilnog rešavanja problema. Podaci istraživanja ukazuju da postoje osuđenici koji žele da učenjem novih sadržaja ispune slobodno vreme. Svako ko misli o kvalitetu obrazovanja, obuke, osposobljavanja i rada osuđenika mora biti zabrinut za sprovođenje zakonske odluke o pravima osuđenih na rad, obrazovanje i sportsko-rekreativne i kulturno-zabavne aktivnosti. Od osoblja i osuđenika se saznaje da su sportsko-rekreativne i kulturno-zabavne aktivnosti zapostavljene, a u njima bi većina osuđenih učestvovala. Kod nas su razmišljanja o obrazovanju u zatvoru još uvek rigidna jer ga jedni poistovećuju sa učenjem pisanja i čitanja, prisećajući se analfabetskih tečajeva, a drugi nipodaštavaju njegov značaj kada su u pitanju oni koji su se "ogrešili" o zakone. Kada raspravljamo o ulozi obrazovanja uopšte, u zatvoru pogotovo, onda ga ni u kom slučaju ne smemo svoditi na puko poučavanje, sticanje znanja i obuku, nego se moraju uključiti i afektivni život, osećanja i moralne i društvene vrednosti. Obrazovanje u kombinaciji sa uposlenjem su najprikladnije mere koje se mogu organizovati, i najsigurniji način da se prekršiocima zakona omogući da ovladaju nekom veštinom koja će učiniti da se osećaju sigurnijim i sposobnijim da se po izlasku iz zatvora uključe u društvo.

LITERATURA

1. Boshier, R. (1985) *Adult Education: Motivation of Participants*, Oxford: L.E.E Pergamon Press.
2. Bozos, A. & Hausman, J. (2004) *Correctional Education as a Crime Control Program*. UCLA School of Public Policy and Social Research, Department of Policy Studies.
3. Cecil, D., Drapkin, D. A., MacKenzie, D. L., & Hickman, L. J. (2000) The Effectiveness of Adult Basic Education and Life-Skills Programs in Reducing Recidivism: A Review and Assessment of the Research. *Journal of Correctional Education*, 51(2), p. 207-226.
4. Francis, N.T. (2010) *The Effect of Education Programs on Prisoner Recidivism in Michigan*. Northern Michigan University.
http://www.nmu.edu/sites/DrupalEducation/files/UserFiles/Files/Pre-Drupal/SiteSections/Students/GradPapers/Projects/Nelson_Taryn_MP.pdf
5. Harer, M.D. (1994) *Recidivism among federal prison releasees in 1987: A preliminary report*. Washington DC: Federal Bureau of Prisons.
6. Harer, M.D. (1995) *Prison Education Program Participation and Recidivism: A Test of the Normalization Hypothesis*. Washington, DC: Federal Bureau of Prisons, Office of Research and Evaluation.
7. Hull, K., Forrester, S., Brown, J., Jobe, D., McCullen, C. (2000) Analysis of Recidivism Rates for Participants of the Academic/Vocational/Transition Programs Offered by the Virginia Department of Correctional Education. *Journal of Correctional Education*, 51(2), p. 256-261.
8. *Izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2009*.
<http://www.uiks.mpravde.gov.rs/cr/articles/izvestaji-i-statistika/>
9. *Izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2010*.
<http://www.uiks.mpravde.gov.rs/cr/articles/izvestaji-i-statistika/>
10. Kling J.R. (2006) *Incarceration, Length, Employment, and Earnings*. The Brookings Institution and National Bureau of Economic Research.
<http://www.nber.org/~kling/494.pdf>
11. Knežić, B. (2001) *Obrazovanje i resocijalizacija – metode merenja*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
12. Knežić, B. (2011) *Obrazovanje osuđenika između prava i mogućnosti*. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, Vol. XXX/1-2, str. 77-90.
13. MacKenzie, D.L. (2006) *What Works in Corrections: Reducing the Criminal Activities of Offenders and Delinquents*. Cambridge University Press.
14. Ripley, P. (1993) *Prison Education Role in Challenging Offending Behaviour*. Mendip Papers MP 047.
15. Schuller, T. (2010) *Crime and Lifelong Learning: key issues*. Strengthening Cooperation in European Prison Education, EU, Budapest, February 2010.
<http://ec.europa.eu/education/grundtvig/doc/conf11/plenary/schuler.pdf>
16. Steurer, S.J. & Smith, L.G. (2003) *Education Reduces Crime: Three-State Recidivism Study Executive Summary*, Correctional Education Association.
www.ceanational.org/PDFs/EdReducesCrime.pdf

17. Stolley, R. (2007) A bedtime tale, from jail. *People*, 67(20), p. 127-128.
18. Vacca, J.M. (2004) Educated Prisoners Are Less Likely To Return to Prison, *The Journal Of Correctional Education*, 55(4), p. 297-305.
19. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija i Izmene zakona o izvršenju krivičnih sankcija, Službeni glasnik RS, br. 85/2005 i br. 72/2009.
20. *Zatvori u Srbiji. Praćenje reforme zatvorskog sistema u Srbiji* (2010). Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

EDUCATION BEHIND BARS

The social circumstances in the last two decades have made bad situation in our prisons even worse. Education in prisons is scarcely present and its role is underestimated. Having in mind the potential of prison educational programs in process of resocialization, and on the other side low participation of prisoners in existing educational activities in Serbian prisons, we have conducted the research aimed to explore prisoners position on participation in prison education. In the paper we presented the data collected by questionnaire from 260 prisoners from two prisons (Požarevac and Sremska Mitrovica). The data refers to number of prisoners that want to participate in educational programs, their motives for participations, their reasons for refusing to participate, the type of educational contents they are interested in, their opinions on what should be changed in prisons treatment.

KEY WORDS: education / prisoners / resocialization / prison environment